

Beszélgetés Németh Lászlóval „a minőség forradalmáról”

Alkalom adódott, hogy találkozzam Németh Lászlóval, szerkesztőségi szobákban és a véletlenek szerencsés perceiben.

Emeljünk ki egyet! Többen vártunk a szerkesztőre valamely előszobában. Belépett egy középtermetű sovány férfi. Télikabátjának gallérja enyhe szárfülekben végződött. Itt van-e a szerkesztő – kérdezte szerényen. Az igen válasza köszönt és távozott. Rögvest nyílt a szerkesztő ajtaja. A titkárnő csak ennyit mondott – itt járt Németh László. Még a kapuig sem ért le. A szerkesztő utánafutott és visszahozta. Béla, Lajos, ti is gyertek be. (Béla, Osvát Béla volt.) A szerkesztő ismerte vendégét. Tudta, hogy a beszélgetés, ahol Németh László megjelenik, monológba fordul át. A jelen voltak is ismerték Németh Lászlónak ezt a hajlamát. Kivételes elmét hallgatni isteni ajándék. Hallgattam megemelő áhítattal. Egy rés nekem is adatott, hogy szóljak. Nem régen érkeztem Németországból, azzal a hírrel, hogy az Iszonynak nagy sikere van kinn. Úgy tetszett nekem, az író jó érzéssel vette tudomásul. Majd átvette a szót. Ez a regényem is voltaképpen a minőség ügyét érinti. Azt, hogy az erősebb, az erőszakosabb, győzelmi helyzeteket teremt magának. Az értékesebb társ nemesebb kvalitásaival próbál helytállni. A szellemi és a lelki többletű, többletét sugározza gondolattal és cselekedettel. Az ilyen ember nem alulmarad, csak észrevétlen. Kevesen méltányolják. Befogadói is inkább gyönyörködők, mintsem erejüket megtöbbszöröznék. Házasságban a masszamember és a szárnyas minőségi lény nem gazdagíthatja egymást. A szárnyas minőségi felfelé húz. A sokaságember erővel tör győzelemre. A házasságban a finomabb lélek olykor megadja magát, érdemes kvalitásait áldozatul szánja. Az Iszony megértéséhez tapasztalat és műveltség szükségeseltetik.

A minőség forradalma – a harmincas években – társadalmat megújító koncepciónak ígérkezett. A tömegforradalmak után, történjen valami más. Korábban, a sokaság ügye és műve volt a revolúció. A polgártársadalom is az ő küzdelmüknek eredője. Csináljunk valami meglepőt, mást. A minőség addig vagy hallgatott, vagy dolgozott. Meg aztán mihaszna-munkát végzett a felduzzasztott irodákban. A szakértelmet nem adó gimnáziumok úgynevezett úri embereket neveltek. Meddő-műveltek voltak. A minőség forradalma azt hirdeti, történjék másként. A valódi műveltség legyen a vezérelve. Európai koncepciónak életképtelen ez az elmélet. Hazainak pedig szűk és zárt; nem számol a szomszéd társadalmak sajátosságaival.

Nézzük meg közelebről, miként kívánta megújítani a minőség forradalma mindazt, ami régi! A műveltség megemelésével és a hagyományos ismeretek terjesztésével. Ennek a tudásanyagának nem volt mobilitása. Nem számolhatott azzal, hogy hagyományos eszközeink gyors tempóban átalakulnak. Németh László úgy gondolta, hogy nem valamely osztálynak vagy rétegnek kell alaposan képzettnek lennie. Ki kell választani a magvetőnek szánt fiatalokat. Azt a néhány száz vagy ezer tanulót, aki alkalmasnak ígérkezik társadalomnevelőnek. A társadalom összetételébe is belenyúlna ez a magvető választás. A kiemelteknek nem az lenne a feladatuk, hogy valamely agitátorként működjenek. Miután megszerezték a többlettudást, visszatérnének régi munkahelyükre. Mint valami gót torony, sugároznák a műveltséget. A tanultság nem pallérrá tenné őket, hanem mintává: vegyék át a mi többletünket, sugározzátok tovább. Tudsz görögül,

tudsz latinul. Nem praktikus tudás. De ha lényed átjárja, csiszoltabb elméjű leszel. Problémaérzékenyebb. Az ilyen tanult mezőgazdász készségesebb lesz a gépi munkára, mint amilyen öregapja volt. A tanultabb elméjű hivatalnok az aktában az ügyet látja, kötelességének dokumentumát és a nemzet ügyét. A tizenkilencedik századból hoztuk a minősítést, hogy a munka robot. A minőség forradalma fordít ezen a címkén: a munka legyen alkotás tendenciájú, hiszen az ember legjobb képességei benne vannak. De ezt a dolgozónak tudnia is kell.

Németh László az egész magyar társadalmat akarja megújítani. A rossz reformok ellenében elgondol egy szép utópiát. Az ötvenes–hatvanas években felismerte, hogy a tömeg kapott itt szót. A megváltó minőség gondolata harmadik úttá keresztelődött át. Nemkívánatos polgári-értelmiségi okoskodássá. Ennek ő volt a számontartott teoretikusa. Vidékre menekült, Hódmezővásárhelyre. Utánanyúltak. Nem azt akarták, hogy hallgasson el. Hiszen gondolkodásban nem volt párja. Nyerjük meg, legyen a mi világítótoronyunk. Olyanféleképpen, akár Erdei Ferenc. Meghívták Révai József lakására. Erős érvelők gyűltek egybe: Révai József, a párt teoretikusa, Lukács György filozófus, Illyés Gyula költő és a meggyőzendő Németh László. Illyés kacsintott, intett Németh Lászlónak, hogy ne hulljon fel nagyon. A vitában ne árulja el képességeit. Azt, hogy legyőzve, milyen nagy-szerű fogás. Hajnalig folyt a szócséplés. Így nevezte később Németh László ezt a szellemi birkózást. Pár év múlva ehhez az eredménytelen „befogáshoz” az alábbiakat fűzte: nekem Révai tetszett legjobban. Éles eszű, de nem finom gondolkodású. Némelyek nem értik ezt a jellemzést. Mi az, hogy éles eszű, de nem finom gondolkodású. Okosan, éles ésszel magyarázza dogmáját és védi annak tételeit. Nem finom gondolkodású, mivel dogmát állít a gondolattal szembe. A gondolat folyamatos, korrekcióra kész; a dogma merev, végleges, alig mozduló igazság. A finom gondolkodás, a világgal együtt mozduló. Az éles ész, ha nem tekint mélyre, felszínlátó vak csupán.

Németh László a minőség-igényt sohasem adja fel, csak annak mindenre kiterjedő változatát. Minőség nélkül nincs alkotás, kereskedelem, emberi munka. Voltaképpen a minőség szak-érték. Nem járja át a társadalmat, mint annak lelke, de minden érték-alkotás teremtő mozzanata. Németh, munkálkodásában a minőség embere maradt. Volt orvos, tanár és író. Tehát a lét örökös mérlegelője. A politika sasmagasból érdekelte. Vegyük példának a *Második szárszói beszéd*-ét. Közeledünk a második világháború végéhez. Szárszón ott vannak a jövőnket féltő írómagyarok. Németh László kétféle lehetséges jövőről beszél. Az egyik, amit mi gondolunk el. A mi agyunk alkotja modelljét. A másik, majd amit a győzők hoznak. Ez a kívülről jövő, nem fog egybevágni azzal, amin legjobbaink munkálkodnak itt.

Munkásságában szól a minőség jegyeiről. Az irodalomból veszi a példát. Miként lehetséges az, hogy a magyar irodalom nem szökött az európai irodalom élvonalába. Tudósaink, íróink azt mondják, ott volna a helye. Pedig nyelvünk nagy irodalmat ígér. Ő ezt a jelenséget is minőségi okokkal magyarázza. Értelmezésül vegyük példának az esernyőt. A mi irodalmunknak selyme-vászna nem rosszabb a nyugati költészet anyagánál. De ha kinyitjuk, feszítő-drótjaik gyengébbek a nyugati irodalmak – vegyük ide az orosz irodalmat is – selymet tartó acélzatánál. Ez a drótozat irodalmunk gondolati anyaga. Az orosz, a francia, a német tudott olyan gondolatokat világgá kiáltani, amelyek minden jelentős országban aktuálisnak bizonyultak. Ilyen messzehangzó szavú például Balzac, Stendhal, Zola, Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Goethe, Thomas Mann és számos társuk.

Jegyezzünk itt fel egy kései felfedezőt. Márai Sándor, a vérbeli polgár író, megjegyzi egyik naplójában, hogy a magyar irodalomnak van egy messzevilágító „tornya”: József Attila. Márai nem kedvelte a szocialistákat. De minőségtisztelete erősebb volt polgár

elfoglultságánál. József Attila sohasem volt tipikus szocialista. A szocialista társaknak nem párja volt. Meghaladta őket fényben, szellemben. A szocializmus csak egyik iskolája volt. Többet kínált neki Freud és a művészeti avantgárd. De legtöbbet a saját tehetségének kútjából merített. Istentelen volt? Nem. Emberarcú istene volt. Lelencsorsán át nézte a világot. Így nem lett elméletek becsapottja. Zsenialitásának közel- és távollátóján az igazat szemlélte. Márai a minőség emberét tisztelte benne. Azt az embert, aki mindent elejt, aminek nem saját értéke adja a súlyát.

A minőség változó jelenség. Amiből sokat felismert Németh László. Értékadó mozzanat. Nem a társadalom egészét árajzoló, de eredetiségét kimunkáló eljárás. Nagy gondolat és merész is, hogy a minőségi eszme forradalmasíthat valamely társadalmat. De törekvés a minőségre minden sajátos léterület, minden alkotó és köznapi munka serkentője lehet. Németh Lászlóval beszélgettünk a „minőség forradalma” régi felfogásáról is. Akkor kaptam jobbról és, balról is bírálatot, hogy utópia, utópia, nem emberhez szabott program. Az ember erős törekvése, hogy kiválót alkosson, hogy dicséretes munkát végezzen. De vannak, akik a munkában nem találják meg a serkentő szépet. A személyiségüket gazdagító mozzanatok. A kenyérkereset a céljuk. Ez érthető. A kiváló munkához minőségi ember kell. Aki szintén kenyeret kíván, de többfélé. Testet tápláló kenyeret. Értelmezzük tágasan: és lelket, szellemet tápláló kenyeret is. Még a Miatyánk tudós magyarázó is kenyéren az ember mindenféle javát értik. Németh László sokat visszavett „a minőség forradalma” eredeti koncepciójából.

De gondolata magját nem adta fel. A kiválóságra való törekvést. A minőség akarása ott bujkál minden művében. Erős gondolkodó. Bíráló elme. A túlzásokat, a szellemi ficamokat, az üresjáratú mondatokat, akárkiről van szó, felismeri. Írói indulásakor Szabó Dezső szinte mestereként hatott rá. Az általa magasra emelt Tamási Áront, akinek novelláiban a költészet fényét dicsérte, vélt hibáiért keményen megintette. Címeresek című regényét túlzó pamfletnek tekinti. Mindezzel azt akarom mondani, hogy bíráló elme volt. Ugyanakkor elméletgyártó is. Ez utóbbi gyengítette a bírálót. Még Babits Mihály és Szabó Dezső is (ez utóbbi csúfondárosan) gyöngye gyökérzetű teóriának tekintette elméleti rögtönzéseit. Voltaképpen a minőség forradalma is – adysan szólván – vízió a lápon.

Beszélgatésünkéből kiderült, hogy Németh László sajnálja a minőség-elv feladását. Ugyanakkor érzi – utaljunk korábbi megállapításunkra –, hogy a történelem történései nem őt igazolták. De elméletét mégsem ette meg teljesen a mindenevő idő. A társadalom összes sajátos munkaterülete ápolja a minőségi szempontokat. Hogy amit létrehoznak, kiváló legyen. Minőségileg dicséretes. Ez már nem a minőség forradalmának tágassága. Valamely viszonylagosan egész részmozzanata. Nem forradalom, de valamely alkotás, vagy munka tökéletesség-eleme. A minőségnek ehhez a karcsúbb változatához, Németh László továbbra is ragaszkodott. Voltaképpen minden művének gazdagító-nemesítő mozzanata, hogy mondandóját a homályból a fénybe emelje. A homályból a megvilágító tökéletességbe.

Minőségre törekvés? Erre gondolt akkor is, amikor megalkotta a *Magyar műhely* elgondolását. Célja nem volt más, mint a magyar irodalom izmosítása. A francia, angol, orosz irodalom utolérése. Legyenek ők az iskolánk. Tanuljuk meg a világ érdeklődésének felkeltését. Nyelvezetünk kivételesen erős. Adytól tudjuk, hogy szavaink gyökösek, s olyan költői képek alkotására dúsak, amelyeket nagy költőink megsokszoroztak. A magyar nyelv nagy költészetnek lett az anyaga. Olyannak, amit folyamatosan lehet dúsítani. A külföldi nagy költészethez igazodva. Németh László a *Magyar műhely*-ben modern szempontokat ajánl. Olyanokat, amelyek közelebb visznek a világirodalom élvonalához. Móricz Zsigmond tematikájában erősen magyar volt.

Írmitudása az európai csúcsokkal mérkőzött. Ady, a magyar bajok drámai kimondója, nyugathoz húzó költő volt. De a sokféle magyar baj magyar lantossá kényszerítette. Németh László a *Magyar műhely*-ben arra ad választ, hogy irodalmunk miféleképpen lehet európai módon magyar. Kint is, bent is egyformán hatásos. Ehhez az aktuális ket-tösséghez, az úgynevezett bartóki-szintézisben találja meg a mintát. Bartók ugyanis nem csupán a zenei ősiségből táplálkozik. Ennek az ősiségnek a velejét, a világzene klassziku-sai által kiérlelt-csiszolt formába teszi át. Ez a bartóki szintézis.

Zenei jelenség. De irodalmunknak is jó példa. A tartalom legyen magyar. A külföldi forma leginkább csak serkentő minta. Némely elemét magunkhoz vonhatjuk a szomszéd készletéből. Ezt nevezhetjük újításnak, modernizálásnak. Ám az architektúrai ívek benne rejlenek a tartalmi nyersanyagban. Talán nem is baj, ha nem úgy vagyunk korszerűek, mint sokat dicsért szomszédaink. Kis nép, nagy irodalom. Szépen hangzó páros. A zenénkre is állhat ez. A *Magyar műhely*-nek csak egyik javasolt kategóriája a bartóki szintézis. Németh László művészetére illik ez a megnevezés. E szintézis alatt azok érezhetik igazán otthon magukat, akiket e szavakkal lehet illetni: gondolkodó művészek. Még jobb, ha azt mondjuk, erősen gondolkodó művészek. Németh László ilyen volt. Regényei, drámái a szellem erejétől duzzadnak. De a magyar irodalom egésze ennél változatosabb. Mindig gondolati, de néha játékosan az. Németh László gondolatiságának van egy nemes eleme, a moralitás. A nemzet sorsát aggodalmába bevonó erkölcsiség. Ezen az úton nem jár egyedül. Századtársai közül csak két nevet említsünk, Adyt és Móriczot.

Az Égető Eszter Németh László egyik utolsó nagy regénye. A korosodó patikusfeleség a gazdag, szép emberi élet mintaképe. Viselkedése dicséretesen tapintatos. Azt akarja, ami másnak jó, hasznos, őt magát pedig emberségben gyarapítja. Már az életből kivezető úton jár, amidőn tanulni kezd és le is érettségizik. Márton Árpád elnök-lelkész dicsérő szavakat mond a vizsgán. Aminek értelme: nagy dolog ez kérem. A regény mondandója minden elemében alföldi-magyar. A tudományos-elemző módszer átsüt a szövegen. Nem az érdeklődést stimuláló cselekményesség a fő jellemzője ennek a műnek. A belső utak végigjárása. A nagyság feltárása egy mindennapi emberben. Ismét azon a ponton vagyunk, amelyről elindultunk, a minőség keresésének elején.